

Investigation and Analysis of Tensive-Shushi Interaction in Nafta Al-Masdoor Discourse

Vol. 12, No. 4, Tome 64
pp. 467-494
October & November 2021

Fazlollah Khodadadi¹ & Sayed Ali Ghasemzadeh^{2*}

Abstract

The aim of the present study is to analyze the two-way interaction of stress and tension in the discourse of the narcissist. Naftah al-Masdoor, which means "sighs of a painful chest", is a glorious work and a painful complaint written in AH by Mohammad Munshi Nasavi, influenced by the tragic tragedies of the Mongols, which begins with a sharp tone and rhythm. The discourse of this work becomes a discourse with two aspects of tension due to the interaction of external tension (multiple wounds caused by the Mongol invasion) and internal loneliness (burning and regret of the author) and their relationship with each other. Therefore, the results of the present study showed that although at the beginning of the discourse of this work, we see a gradual increase in content tension and linguistic excitement, but gradually the initial energy and excitement calms down and the book structure follows a downward pattern towards discontinuity. The creation of a distributed counter-discourse has observed as well.

Keywords: Tensive discourse, Descending-tensive pattern, Discursive discontinuity, Anti-distributive discourse, Implicit

Received: 4 September 2020
Received in revised form: 27 November 2020
Accepted: 25 December 2020

1. Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Imam Khomeini International University, Qazvin, Iran.

2. Corresponding author: Professor, Department of Persian Language and Literature, Imam Khomeini International University, Qazvin, Iran; *Email: s.a.ghasemzadeh@hum.ikiu.ac.ir*,

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-4433-9957>

1. Introduction

1.1. Statement of the problem

Nafta al-Masdoor, which is a series of complaints full of feelings and grievances, can be considered a system of discourse in which the narrator expresses various social, cultural, etc. issues and while expressing his desired values, he intends to rely on tricks. Linguistic tools and by using different methods to convey the desired values to the audience and while instilling a special belief in him, creates a kind of interaction. Accordingly, the strong emotion created by the exhilarating language, as well as the effect of external events on the inner feeling of the author and their seepage into the text, has created a text with a tense character, because in the author's words "during the turbulence of the waves", the sedition of the world has been stirred up and the flood has made the persecution of the heads of the rulers their persecution ... "(Nesavi, 2002, p. 1). It is clear that the author's lamentable onset and induction of dissatisfaction indicate the external maladaptive instruments that trigger the author's emotional reactions. This two-way internal and external situation, which is not interactive but tension-related (the inner state is merely a reflection of the external state), has created a tense discourse, and a kind of two-way interaction caused by tension and emotion (expression of emotions). The beginning of the work has consecutive, melodic, , incremental and emotional, but as the text progresses, discourse pattern descends, but this descent of Shushi is not instantaneous, but in the whole text is created of anti-discourses that play a role in supporting the main discourse. Therefore, in this study, the authors intend to investigate the two-way interaction between stress and loneliness of this work and while drawing the tension pattern of the work's discourse, the authors also examine its distributed counter-discourse function. Therefore, the present study claims to analyze the two-way interaction of stress in the form of distributive counter-discourse in the descending discourse of Nafsah al-Masdoor.

2. Methodology

According to the authors, each discourse, with its own paradigms, ideas and concepts, cultivates hidden elements within itself that produce new concepts in the general context, with systematic signs (Davoodi Moghaddam et al., 2017, p. 1). There is an action in every discourse that sometimes takes on a tensive state and leads to the production of a tensive-oriented narrative, because "either the action is completely stress-dependent or it does not matter much ... and we do not mean a stress-oriented narrative at all. Elimination is not an action" (Sha'iri, 2016, p. 37). Thus, in the narrative of a stress-based action, emotional states are also involved, which include emotions, reactions, and changes in the actor's states. In fact, Shushgar does not enter the arena of action, unlike the actor, and does not do anything, and only changes state (ibid., Pp. 89-91). Accordingly, due to the nature of the text, the present paper tries to analyze the dominant discourse of the text in terms of categories such as tensive components interplay, descending discourse pattern and distributive counter-discourse by relying on the theoretical framework of semiotic approach to discourse analysis.

3. Results

Due to its unique structure and the interaction of two factors, stress and anxiety (emotion) have a unique discourse whose tensive discourse in connection with Susa has a sharp initial rhythm, but this volcanic echo and emotional excitement affected by stress gradually calms down at the beginning of the text. Although at the beginning of the work we see an ascending peak in both axes of intensity and extent, this ascent increases with the beginning of the narrator's narration of his story and the history of events that happened to the king (the axis of expansion) followed by the emotional axis (pressure). The tensive process of this work is a systematic and precise pattern that initially evokes the audience with a language full of signs, feelings and emotions and has equipped the whole text with these emotional tools by creating distributive

counter-discourses; So that there is a sense of anger and hatred towards the Mongols throughout the text and the discourse has been able to defend the meaning and value hidden in it by creating discourse umbrellas in the form of distribution pads. In the discourse operations of this work, we can point to factors such as the sorrowful rhymes of the language, the subjects of the narrator, his anger and fervor from external events, and the complementarity of tension and lust.

دوماهنامه بین‌المللی

۱۲، ش ۴ (پیاپی ۶۴) مهر و آبان ۱۴۰۰، صص ۴۶۷-۴۹۴

مقاله پژوهشی

DOR: 20.1001.1.23223081.1400.12.4.17.9

بررسی و تحلیل تعامل تنشی - شوشی در گفتمان نقشه‌المصدر

فضل‌الله خدادادی^۱، سیدعلی قاسم‌زاده^{*۲}

۱. استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه بین‌المللی امام‌خمينی^(ه)، قزوین، ایران.

۲. استاد گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه بین‌المللی امام‌خمينی^(ه)، قزوین، ایران.

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۰/۰۵

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۶/۱۴

چکیده

هدف پژوهش حاضر تحلیل تعامل دوسویۀ تنش و شوش در گفتمان نقشه‌المصدر است. نقشه‌المصدر به معنای «آه‌های سینۀ دردناک»، اثری شکوه‌آمیز و گله‌نامه‌ای دردناک به سال ۶۳۲ ق به قلم محمد منشی نسوی متأثر از فجایع فجع مغولان است که با لحن و ضرباهنگی تند آغاز می‌شود. گفتمان این اثر به دلیل تعامل دوسویۀ تنش بیرونی (تعدد زخم‌های ناشی از حمله مغول) و شوش درونی (سوز و حسرت نویسنده) و ارتباط آن‌ها با یکدیگر به دلیل اینکه وضعیت درونی صرفاً دنباله و انعکاس وضعیت بیرونی است، تبدیل به گفتمانی با دو صبغۀ تنشی - شوشی شده است. بنابراین، نتایج پژوهش حاضر نشان می‌دهد که اگرچه در آغاز گفتمان این اثر، شاهد افزایش تدریجی تنش محتوایی و شوش زبانی هستیم، ولی به تدریج انرژی و هیجان آغازین به آرامش می‌گراید و ساختار کتاب مطابق با الگوی نزولی و در جهت گسست گفتمانی پیش رفته و به ایجاد پادگفتمان توزیعی منجر شده است.

واژه‌های کلیدی: گفتمان تنشی، الگوی نزولی، گسست گفتمانی، پادگفتمان توزیعی، نقشه‌المصدر.

۱. مقدمه

۱-۱. بیان مسئله

نقشه‌المصدر که شکایت‌نامه‌ای مشحون از احساس و گلایه‌نامه‌ای جگرخراش است را می‌توان نظامی گفتمانی به شمار آورد که راوی در آن به بیان مسائل و موضوعات مختلف اجتماعی،

E-mail: s.a.ghasemzadeh@hum.ikiu.ac.ir

* نویسنده مسئول مقاله:

فرهنگی و ... پرداخته و ضمن بیان ارزش‌های مورد نظر خود بر آن است تا با تمسک به شگردهای زبانی و به‌کار گرفتن روش‌های مختلف به انتقال ارزش‌های مورد نظرش به مخاطب^۱ پردازد و ضمن القای باوری خاص در او، نوعی تعامل نیز ایجاد کند. بر همین اساس عاطفه^۲ قوی ایجادشده به‌واسطه زبان شورانگیز و مطمئن و همچنین، تأثیر رویدادهای خارج بر احساس درون نویسنده و تراوش آن‌ها در متن، سبب ایجاد متنی با ساختار گفتمان تنشی^۳ - شوشی شده است، زیرا به قول نویسنده «در این مدت که تلاطم امواج فتنه کار جهان بر هم شورانیده است و سیلاب جفای ایام سرهای سروران را جفای خود گردانیده...» (نسوی، ۱۳۸۱، ص. ۱). روشن است که شروع گلایه‌آمیز و القای حس نارضایتی نویسنده نشان از سازهای ناساز بیرونی می‌دهد که واکنش‌های عاطفی نویسنده را در پی دارد. این وضعیت دوسویه^۴ درونی و برونی که با یکدیگر در ارتباطی نه تعاملی، بلکه ارتباطی تنیدگی هستند (وضعیت درونی صرفاً دنباله و انعکاس وضعیت بیرونی است)، گفتمانی تنش‌آمیز ایجاد کرده است و نوعی تعامل^۵ دوسویه ناشی از تنش و شوش (بروز احساسات) در این اثر دیده می‌شود. آغاز اثر دارای جملاتی پیاپی، مطمئن، آهنگین، افزایشی و احساساتی است، اما هر چه متن به جلو می‌رود از میزان این غلیان و جوشش کاسته می‌شود و الگوی گفتمانی آن رو به نزول و فرود دارد، اما این نزول شوشی^۶ آنی نیست، بلکه در کل متن پادگفتمان‌هایی ایجاد شده است که در حمایت و پشتیبانی از گفتمان اصلی ایفای نقش می‌کنند. بنابراین، در این پژوهش برآنیم تا به بررسی تعامل دوسویه^۷ تنش و شوش این اثر پردازیم و ضمن ترسیم الگوی تنشی گفتمان اثر، کارکرد پادگفتمانی توزیعی آن را نیز واکاوی کنیم. بنابراین، داعیه^۸ پژوهش حاضر تحلیل تعامل دوسویه^۹ تنش و شوش در قالب کارکرد پادگفتمان توزیعی در گفتمان نزولی *نفثه/المصدر* است و پرسش اساسی‌ای که پیکره^{۱۰} پژوهش حاضر را تشکیل می‌دهد این‌گونه مطرح می‌شود که چگونه تعامل تنش بیرونی و شوش درونی در *نفثه/المصدر* به ایجاد الگوی تنشی نزولی و پادگفتمان توزیعی منجر شده است؟

۲. پیشینه پژوهش

پیشینه^{۱۱} پژوهش حاضر در دو مقوله قابل تبیین و بررسی است: اول ازمنظر منابع نظری نظیر

گفتمان تنشی، الگوهای گفتمانی، پادگفتمان و گفتمان شوشی و دوم پژوهش‌هایی که درباره کتاب *نفته/المصدر* به چاپ رسیده است. در پیشینه مقوله نظری می‌توان به پژوهش‌هایی که آورده می‌شود اشاره کرد:

فریده داودی‌مقدم و همکاران (۱۳۹۶) در مقاله‌ای با عنوان «نقش پادگفتمان‌ها در تحلیل گفتمانی سوره کُف»، به بررسی نقش پادگفتمان‌ها در تحلیل گفتمان داستان‌های یاران غار و خضر و موسی پرداخته‌اند. همچنین، رؤیا رضایی و همکاران در مقاله «بررسی و تحلیل کارکرد پادگفتمانی نامه‌های نیما یوشیج»، به بررسی کارکرد پادگفتمان‌ها در نامه‌های نیما پرداخته‌اند. علی عباسی و هانیه یارمند (۱۳۹۰) در مقاله «عبور از مربع معنایی به مربع تنشی: بررسی نشانه - معناساختی ماهی سیاه کرجولو»، با تکیه بر آرای گریماس سیر معنا و تنش را در این داستان واکاوی کرده‌اند و احمد پاکتچی و همکاران (۱۳۹۴) در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل فرایندهای گفتمانی در سوره قارعه با تکیه بر نشانه‌شناسی تنشی»، به ساختارهای تنشی گفتمان نظر داشته‌اند و در انتها براساس واکاوی ساختار تنشی سوره قارعه به این نتیجه رسیده‌اند که الگوی گفتمان این سوره از نوع الگوی گفتمان کاهشی یا نزولی است. درباره اثر فاخری چون *نفته/المصدر* که به‌زعم ذبیح‌الله صفا از امهات متون منثور پارسی است، پژوهش‌هایی چند به قلم صاحب‌نظران عرصه ادبیات نوشته شده است که در اینجا ضمن اشاره به آن‌ها و بیان ارزش‌هایشان، هم نقبی به پیشینه پژوهش زده باشیم و هم نو بودن پژوهش حاضر و فرق آن با پیشینه را بیان کنیم.

- امید زاکری کیش (۱۳۹۴)، در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل محتوای غنایی *نفته/المصدر*»، به ویژگی‌های غنایی *نفته/المصدر* نظر داشته است و موضوعاتی چون مدح، هجو، شکوایه و... را در این اثر بررسی شده است. همچنین، محمد حکیم آذر (۱۳۹۴) در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل محتوای *نفته/المصدر* نسوی»، به جنبه‌های اخلاقی، آبشخورهای ذهنی و رویدادهای نگاشته‌شده در متن نظر داشته است. همچنین، طهماسبی و مظفری (۱۳۹۵)، در مقاله «سبک‌شناسی *نفته/المصدر* زیدری نسوی»، با تکیه بر نظریه‌های ساختارگرایی گریماس و پراپ به کتاب نگریسته‌اند و رویکردها و خویشتکاری‌های نهفته را در متن به‌رسم ساختارگرایی پراپ تحلیل کرده‌اند. فرشته محجوب (۱۳۹۵) در مقاله‌ای با عنوان: «واکاوی ساختاری و زیباشناختی *نفته/المصدر*»، به عناصر داستانی نظیر طرح، شخصیت و عناصر

زیبایی‌شناسی *نفته‌المصدر* پرداخته است. از پژوهش‌های انجام‌شده درباره *نفته‌المصدر* برمی‌آید که هر یک از پژوهش‌های نام‌برده‌شده جدای از ارزشی که دارند، موضوعی متفاوت دارند؛ به‌ویژه اینکه از منظر نشانه - معناشناسی تاکنون به ظرفیت‌های ادبی و زبانی *نفته‌المصدر* توجه نشده است و این جستار می‌تواند نخستین گام برای بازخوانی متون مصنوع در زبان فارسی باشد.

۳. روش انجام تحقیق

بر این باوریم که هر گفتمانی با پارادایم‌ها و انگاره‌ها و مفاهیم خاص خود، عناصری پنهان را در درون خود می‌پروراند که در بافتار کلی، با نشانه‌های نظام‌مند، مفاهیمی جدید را تولید می‌کند (داودی مقدم و همکاران، ۱۳۹۶، ص. ۱). در هر گفتمان یک کنش^۵ وجود دارد که گاه حالت تنشی به‌خود می‌گیرد و به تولید روایتی تنش محور منجر می‌شود، زیرا «یا کنش کاملاً متکی به تنش است و یا اینکه اهمیت چندانی ندارد... و منظور ما از روایت تنش محور به هیچ وجه حذف کنش نیست» (شعیری، ۱۳۹۵، ص. ۳۷). بنابراین، در روایت کنشی مبتنی بر تنش، حالاتی عاطفی نیز دخیل‌اند که عواطف، واکنش‌ها و تغییر حالات کنشگر را دربر می‌گیرد. در واقع، شوشگر خلاف کنشگر وارد عرصه کنشی نمی‌شود و هیچ عملی را انجام نمی‌دهد و فقط دچار تغییر حالت می‌شود (همان، صص. ۸۹ - ۹۱). بر همین اساس، جستار حاضر به‌سبب ماهیت متن *نفته‌المصدر* به شیوه توصیفی - تحلیلی تلاش می‌کند با اتکا بر منابع نظری نشانه - معناشناسی، گفتمان حاکم بر آن متن را از نظر مقوله‌هایی چون تعامل تنش و شوش، الگوی گفتمان نزولی و ایجاد پادگفتمان توزیعی واکاوی کند.

۴. چارچوب نظری

نظام‌های گفتمان تنشی و شوشی در ایران بُعد عاطفی کلام را در برمی‌گیرد و اولین بار در آثار حمیدرضا شعیری تجزیه و تحلیل نشانه - معناشناختی گفتمان و نشانه - معناشناسی ادبیات: نظریه و روش تحلیل گفتمان ادبی مطرح شده است، به‌طوری که می‌توان این آثار را در زمره معرفان این نظریه‌ها در ایران به‌شمار آورد که با تکیه بر آن‌ها مقالات و پژوهش‌های فراوانی به

چاپ رسیده است. «بُعد عاطفی گفتمان هرگز به معنای مطالعه خصوصیات عاطفی و روانی شخصیت‌های یک گفته نیست، بلکه به معنای بررسی شرایط شکل‌گیری و تولید نظام عاطفی و چگونگی ایجاد معنا از طریق آن است» (عباسی و یارمند، ۱۳۹۰، ص. ۱۵۴). «طرح‌واره تنش‌ی دو محور «فشار» و «گستره»^۱ دارد که فشار، همان بُعد عاطفی و گستره، بُعد شناختی آن است و فرایند تنش‌ی، در تعامل بین فشار و گستره، شکل می‌گیرد» (نصیری، ۱۳۹۸، ص. ۱۵۲). یکی از الگوهای نظام گفتمان تنش‌ی، الگوی گفتمان نزولی است. در این الگو «با افت فشار و باز شدن گستره محقق می‌شود. این الگو با یک تکانه عاطفی با کنش قوی آغاز می‌شود و به سوی گشودگی شناختی و تکثیر ابژه‌ها پیش می‌رود» (پاکتچی و همکاران، ۱۳۹۴، ص. ۴۸).

چارچوب نظری پژوهش حاضر براساس تعامل تنش و شوش، یعنی دو عنصر: کنش تنش‌آمیز و شوش (احساسات) شکل گرفته است.

کنش فرایندی هدفمند است که در آن کنشگر با برنامه‌ای از پیش تعیین‌شده در مواجهه با دنیای پیرامون خود قرار می‌گیرد و شوش، توصیف‌کننده حالتی از حالات گفته‌پرداز، با تکیه بر تجربه‌های حسی - ادراکی سوژه است (رضایی و همکاران، ۱۳۹۶، ص. ۱۳۸).

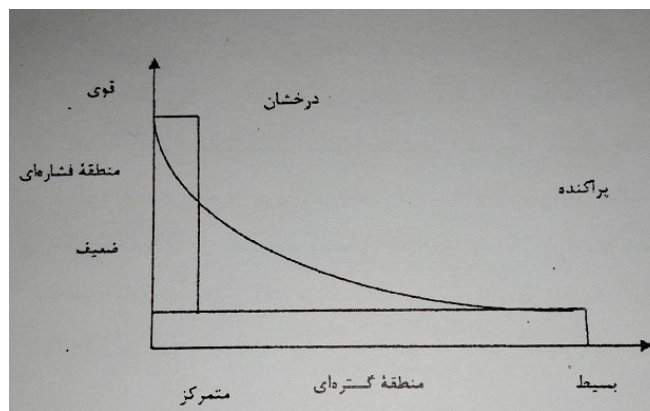
علاوه‌بر این هر گفتمان

در درون خود وضعیتی را ایجاد می‌کند که آن به راهکاری برای حمایت و تقویت ارزش‌های پیشنهادشده گفتمانی تلقی می‌شود. این چنین وضعیتی را که در آن یک گفتمان، زیر پوشش گفتمانی حامی قرار می‌گیرد، پادگفتمان نامیده می‌شود (داودی‌مقدم و همکاران، ۱۳۹۲، ص. ۲). دلیل انتخاب کتاب *نقشه‌المصدر* به‌منزله متن مورد بررسی در این پژوهش، وجود کنش تنش محور و بازخورد احساسی - عاطفی آن (شوش) در زبان گفته‌پرداز است. همچنین، گفته‌پرداز در کل اثر می‌کوشد با ایجاد نشانه‌های متنی به تولید پادهایی برای بسط اندیشه و نظر خویش بپردازد. علاوه‌بر این شاهد شروعی اوج‌گیرنده و هیجانی در کتاب هستیم که جملات مطمئن و شلاقی با ضرباهنگ قوی دارد، اما هرچه روایت^۲ به جلو می‌رود این شور و هیجان^۳ رو به کاستی و نزول دارد که خود نشان‌دهنده نظام گفتمان تنش‌ی نزولی در این کتاب است.

۴ - ۱. نظام گفتمان تنش‌ی

فضای تنش‌ی، از دو منطقه فشارهای^۴ و گستره‌ای تشکیل شده است. منطقه فشارهای،

منطقه‌ای شویشی است که سوگیری آن بر درونه‌های عاطفی حضور سوژه متمرکز است، در حالی که منطقه گستره‌ای منطقه‌ای است که سوگیری آن بردنی‌ای بیرونی، کمی و شناختی متمرکز است. در منطقه گستره‌ای اگر گستره فضای تنشی، محدود و تقلیل یافته باشد، ما با وضعیت متمرکز گستره‌ای مواجه هستیم، ولی اگر گستره فضای تنشی نامحدود و متکثر باشد، ما با وضعیت بسط یافته/ بسط مواجه هستیم (شعیری، ۱۳۹۵، ص. ۴۲). همچنین، شعیری معتقد است: «هرگاه میزانی از نیرو یا انرژی بر چیزی وارد شود، تن آن چیز تحت فشار قرار گرفته و به این ترتیب از وضعیت معمول و عادی، خارج و دچار تنش می‌شود» (همان، ۱۳۹۵، ص. ۳۸). شکل ۱ نشان‌دهنده ساختار گفتمان تنشی است:

شکل ۱: ساختار گفتمان تنشی (همان، ص. ۴۳)

Figure 1: The structure of tensive discourse

گفتمان تنشی حاصل تعامل و برقراری رابطه میان گستره‌ها و فشارهاست که البته، رابطه‌ای همراه با نوسان است و درجات مختلفی از کمیت و کیفیت را شامل می‌شود. این گفتمان که مبتنی بر بررسی تعامل بین گستره‌ها و فشارهای گفتمانی است، اوج و افت عملیات زبانی در چهار طرح‌واره فرایندی را در برمی‌گیرد: الف). طرح‌واره فرایندی افت فشار عاطفی و اوج گستره‌شناختی، ب). طرح‌واره فرایندی اوج فشار عاطفی و افت گستره شناختی، ج) طرح‌واره فرایندی اوج همزمان فشارها و گستره‌ها و د) طرح‌واره فرایندی افت همزمان

فشاره‌ها و گسترده‌ها (همان، ۱۳۸۴، ص. ۱۸۷).

۴-۲. نظام گفتمان تنشی واگرا

همان‌گونه که بیان شد، «منطقه فشاره‌ای با عواطف و احساسات سر کار دارد، درحالی که منطقه گستره‌ای بر دنیای بیرونی، کمی و شناختی متمرکز است» (ر. ک: همان، ۱۳۹۵، ص. ۴۲). در این الگو اگر فضای تنشی قدرتمند و پراثری باشد، درونه و واکنش عاطفی هم به همین میزان قوی و پراثری خواهد بود و بالعکس اگر فضای تنشی همراه با افت همراه باشد، عاطفه و احساس نیز به نقصان و ضعف روی دارد (پاکتچی و همکاران، ۱۳۹۴، ص. ۴۴). برای مثال، در شرق خراسان رضوی که مردمانی کشاورز هستند، موقع برداشت گل زعفران صبح که به باغ یا زمین خود مراجعه می‌کنند، هنگام مشاهده ناگهانی گل زعفران در زمین سه تغییر آوایی در گویش آن‌ها وجود دارد^۱: اگر گل‌ها به مقدار مورد انتظار و طبیعی باشد، در چنین صحنه‌ای می‌گویند: «سی کو چندگه یه هوو» (say ko chandgaya hoo)، یعنی بین چقدر زیاده، اما اگر میزان محصول بیشتر از حد انتظار باشد، به دلیل هیجانی که به فرد دست می‌دهد، واکنش او متفاوت است و می‌گوید: «واییلان! داده خدا» و هنگامی که میزان محصول بسیار غیرطبیعی و زیاده از حد معمول باشد، در رویارویی با آن می‌گویند: «پییگه» (paykka)، یعنی اوج هیجان عاطفی کشاورز. شعیری این رابطه را این‌گونه توجیه می‌کند: «فضای تنشی همواره میزان‌پذیر است و از کم‌ترین میزان هیجان تا بالاترین میزان آن رشد می‌یابد» (شعیری، ۱۳۹۲، ص. ۴۳).

۴-۳. نظام گفتمان شوشی

گفتمان شوشی بیشتر مبتنی بر مطالعه تغییر حالات کنشگران در موقعیت‌های مختلف است در گفتمان شوشی کنشگر تحت تأثیر شرایط بیرونی کنش قرار می‌گیرد و زبانی مبتنی بر شرایط بیرون و به تأثیر از آن فضا شکل می‌گیرد و حضور کنشگر وابسته به تجربه او از زبان بیرون است. برای مثال، در عبارت «چه بارانی میادا»، کنشگر مسئول باریدن باران نیست، اما تحت تأثیر آن قرار گرفته و دچار احساسی شده است که با موقعیت قبلی‌اش متفاوت است (شعیری، ۱۳۹۵،

ص. ۹۰: کنعانی، ۱۳۹۷، ص. ۱۲۳). پس می‌توان گفت‌مان شوشی را واکنش عاطفی کنشگران در موقعیت‌های مختلف دانست که در آن کنش داستانی‌ای وجود ندارد، بلکه بر احساسات کنشگر مبتنی است و «شوشگر با توجه به تغییری که در احساسات و عواطف او رخ می‌دهد به کنش دست می‌زند و یا کنش وی باعث ایجاد تغییرات حسی - عاطفی در وی می‌شود» (خراسانی و همکاران، ۱۳۹۴، ص. ۴۰).

۴-۴. یادگفت‌مان توزیعی

هر گفت‌مان مجموعه‌ای از پیام‌ها، ارزش‌ها و درونمایه‌هایی است که در یک ساختار منسجم به هم وابسته، هماهنگ و مؤید یک دیگرند. برای مثال در متنی مثل *نفته/المصدر*، پیام، ارزش‌های قابل انتقال به مخاطب و درونمایه، در تمام متن به یکدیگر وابسته و در راستای تحقق یک هدف شکل گرفته‌اند. به زبان ساده‌تر می‌توان گفت:

گفت‌مان در درون خود وضعیتی را ایجاد می‌کند که آن به راهکاری برای حمایت و تقویت ارزش‌های پیشنهادشده گفت‌مانی تلقی می‌شود. در این حالت گفت‌مان از ناحیه گفت‌مانی دیگر حمایت می‌شود و به استحکام حضور خود یقین می‌بخشد (داودی مقدم و همکاران، ۱۳۹۶، ص. ۲).

این حمایت و پشتیبانی در یک گفت‌مان از سوی عناصر به هم پیوسته، مشترک و همجنس را «پاد» یعنی حمایت‌کننده و پشتیبان می‌نامند (همان، ص. ۳). البته، ناگفته نماند که این کارکرد حمایتی شناسه‌های مختلفی دارد و یکی از آن‌ها کارکرد توزیعی است.

کارکرد توزیعی گفت‌مان سبب می‌شود تا عناصر اصلی معنا ساز در فضای گفت‌مانی پخش شود و به همین دلیل، امکان دسترسی سریع به آن‌ها در هنگام نیاز به پشتیبانی وجود دارد. بنابراین، کارکرد توزیعی سبب می‌شود تا گفت‌مان، همه خواص خود را به عناصر تدافعی مسلح کند (همان، ص. ۴).

این حالت را در *نفته/المصدر* به بحث خواهیم گذاشت.

۵. بحث اصلی

۵-۱. درباره نفته/المصدر

نفته/المصدر شکایت‌نامه‌ای است از روزگار و تقدیر. بهترین معنوی لغوی برای آن کلمه

«درد سینه» است که مورد نظر مؤلف نیز بوده است. این کتاب شکایت روزگار غدار است که هیچ‌گاه دست از دامن هنرمندان و بزرگان برنداشته است. نسوی زیدری هم در این کتاب از روزگار شکایت دارد، از دوری جلال‌الدین خوارزمشاه و از فتنه مغولان و از شکست جلال‌الدین و مرگ او (حمیدی، ۱۳۷۲، ص. ۲۳۰). نویسنده *نفته/المصدر* را با هدف گزارش رنج‌ها و مصائب متحمل‌شده، بخشی از رویدادهای عمر خود نوشته و خاطرات خود را از ایام سختی که به دلیل حملات مغولان و مرگ سلطان جلال‌الدین گرفتار شده بود، شرح داده است. به همین دلیل این اثر را می‌توان نوعی خاطره و شرح حال حوادث دانست و بالأخره اینکه نسوی را می‌توان جزو قدیم‌ترین حسب‌حال نویسان و خاطره‌نگاران به‌شمار آورد (خسروبیگی، ۱۳۸۶، ص. ۳۶). آنچه این کتاب را به متنی غنایی و عاطفی تبدیل کرده است، «یادکرد خاطرات عاطفی نویسنده، بدبختی‌ها، دردها، غم غربت و تنهایی‌های وی در هنگام زوال حکومت خوارزمشاهیان است که گونه‌های شعر غنایی نظیر مرثیه، شکوائیه، هجویه و مدیحه را خلق کرده است» (ذاکری کیش، ۱۳۹۴، ص. ۹۷). بنابراین، بیان احساسات قدرتمند نویسنده در این کتاب آن را تا حد شعر رمانتیک و متنی نزدیک به جریان سیلان ذهن به‌پیش برده است. منصور ثروت، سوز بیان در کلام نویسنده را ناشی از دردهای درون دانسته و می‌گوید: «به همین سبب است که سوز سخن برآمده از قلم نویسنده تنها نمایشی از مهارت نویسندگی نمی‌باشد و ای‌بسا که قلم در اختیار انگشتان او نیست، بلکه حامل رنج‌های درون و ضمیر مرد است» (ثروت، ۱۳۹۱، ص. ۳۷). پس تعامل درد برون با سوز درون در زبان این اثر به‌نوعی تنش عاطفی با دو رویکرد مثبت و منفی نسبت به شخصیت‌های مختلف ایجاد کرده است که در گفتمان نظام تنشی اثر بدان خواهیم پرداخت. *نفته/المصدر* اثر معروف شهاب‌الدین محمد زیدری چهار سال بعد از اقامتش در میافارقین و اطلاعش از عاقبت دردناک سلطان جلال‌الدین به‌رسم بئ‌الشکوی و در شرح دشواری‌هایی که برای سلطان در اواخر عهد او و خود نویسنده پیش آمد و بیشتر در شرح مصائبی که خود تحمل کرده بود نوشته شده است. انشای این کتاب بسیار منشیانه و مصنوع است (صفا، ۱۳۶۳، ص. ۱۱۸۱؛ محجوب، ۱۳۹۵، ص. ۲۰۸). این کتاب دردلی شکوه‌آمیز و سوزناک با تأثیر فراوان بر روی روایت شنو است که نویسنده در فراق از سلطان جلال‌الدین محمد خطاب به یکی از اعیان خراسان به نام سعدالدین نوشته شده است (ر. ک: ثروت، ۱۳۹۱، صص. ۱۷، ۳۵). به‌بیان

باستانی پاریزی «مؤلف وقتی این گرفتاری‌ها و پیش‌درآمدها را توصیف می‌کند، گویی غبار غم و اندوه بر صفحات کتاب می‌پاشد» (۱۳۶۹، ص. ۴۲).

۵-۲. طرح‌واره نظام گفتمان نزولی در نفثه‌المصدر

تعمق در طرح‌واره‌های نظام‌های گفتمانی نشان می‌دهد که این نظام‌ها را می‌توان در ساختارهای گفتمانی متفاوتی دسته‌بندی کرد؛ چنانکه گاه با گفتمان‌هایی مواجهیم که از یک سیر آرام شروع می‌شوند، اما هرچه به صفحات متن پیشتر می‌رود، بر میزان فشار عاطفی آن افزوده می‌شود، چنانکه در نقطه‌ای این هیجان به نقطه اوج خود می‌رسد، اما در مقابل این ساختار با سیر نزولی فشار عاطفی مواجهیم، یعنی در ابتدا گفتمان با یک فشار عاطفی رو به فزونی، مطمئن و رگباری آغاز می‌شود، اما دیری نمی‌پاید که این هیجان فورانی رو به افول می‌نهد و روایت در یک خط طبیعی ادامه می‌یابد.

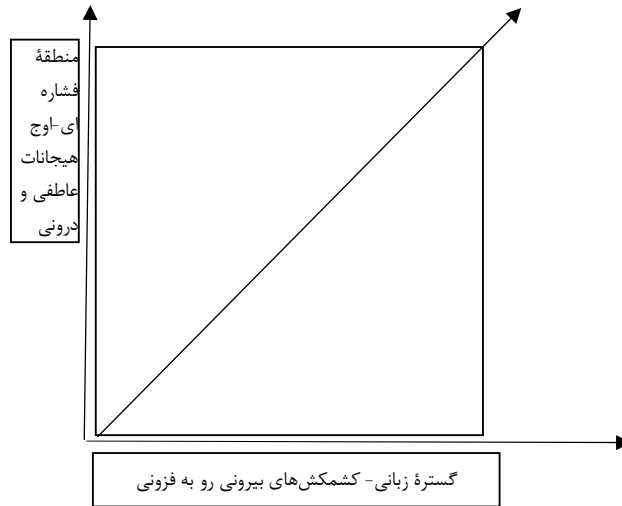
ساختار نظام گفتمانی نزولی با افت فشاره و باز شدن گستره محقق می‌شود. این ساختار از یک تکانه عاطفی با کشش قوی آغاز می‌شود و به‌سوی گشودگی شناختی و تکثیر ابژه‌ها پیش می‌رود (پاکتچی و همکاران، ۱۳۹۴، ص. ۴۸).

آنچه از ساختار نفثه‌المصدر برمی‌آید این است که متن آن به‌یکباره با بیان احساسات نویسنده آغاز می‌شود و از همان ابتدا با شور عاطفی فراوان و بیان احساسات درونی نویسنده همراه است. نویسنده که از وطن خود دورافتاده و هم‌نشینی پادشاه را نیز از دست داده است، در غلیان احساسات درونی به استقبال مرگ می‌رود و می‌گوید: «مرگ را با همه ناخوشی، با دل خوش کرده و به قضا از بن گوش رضا داده و کار دور از همه دوستان چنان تنگ شده بود که از تاتار در تاتار می‌گریختم» (نسوی، ۱۳۸۱، ص. ۵۳). نویسنده در تمام متن از نابسامانی اوضاع خویش سختی‌هایی که هرلحظه بیشتر می‌شوند سخن به میان می‌آورد (گستره شناختی) و این روایت سوزناک هرلحظه بر غلیان احساسات درونی و اندوه او می‌افزاید، به‌طوری که هر چه متن به جلو می‌رود، اندوه و احساسات جان‌گداز راوی نیز بیشتر می‌شود (گستره فشارهای). در چنین حالتی که هر دو ضلع گفتمان روی به فزونی دارد، با طرح‌واره فشار هم‌زمان محور عاطفی و رشد گستره شناختی و اجهیم و آغاز کتاب نیز گویای این امر است:

در این مدت که تلاطم امواج فتنه کار جهان بر هم شورانیده است و سیلاب جفای ایام سرهای سروران را جفای خود گردانیده، طوفان بلا چنان بالا گرفته که کشتی حیات را گذر بر جداول ممت متعین گشته، بروق غمام بصر رُبای، ببریق حُسام سَر ربای متبدل گشته. بار سالار ایام چون بار حوادث در هم بسته، تیغ به سر باری در بار نهاده، شمشیر که آبداری وصف لازم او بودی، سرداری پیشه گرفته ... (همان، ص. ۱).

همان‌گونه که از خوانش متن بر می‌آید؛ با فشار هم‌زمان بر روی محور عاطفی و رشد گستره شناختی مواجهیم. پس بر روی دو محور، حرکتی رو به رشد وجود دارد. در این فرایند فشارهای عاطفی هم‌زمان با گستره‌های عاطفی قدرت می‌گیرند و راه صعود یا اوج را می‌پایند، یعنی اینکه هرچه بر قدرت فشارها افزوده شود، به همان میزان بر قدرت گستره‌ها نیز افزوده می‌شود. افزایش قدرت یکی سبب کاهش یا افت قدرت دیگری نمی‌شود. به عبارت دیگر، هیجانات و منطق شناختی پا به پای یکدیگر پیش می‌روند و رشد فشارها با رشد گستره‌ها همراه است (شعیری، ۱۳۸۵، صص. ۴۰ - ۴۲). در آغاز کتاب نویسنده سخن خود را در سه محور: «جدایی از درگاه پادشاه و پایمال شدن مقام و جایگاه»، «جدایی از دوستان و یاران» و «مهاجرت یاران و نزدیکان» آغاز می‌کند (شکل‌گیری منطقه گستره شناختی) و متن را با زبانی سوزناک و عاطفه‌ای وصف‌ناشدنی از رویدادهای به وجود آمده آغاز می‌کند: «خواستم که از شکایت بخت افتان‌وخیزان که هرگز کام مراد شیرین نکرد تا هزار شربت ناخوش مزاق در پی نداد و سهمی از اقسام آرزو نصیب دل نگردانید که هزار تیر مصائب به جگر نرسانید فصلی چند بنویسم» (نسوی، ۱۳۸۱، ص. ۴). منطقه فشار عاطفی در این اثر به چندین صورت عاطفی، خشمی، نفرتی، مدحی، مرثیه‌ای و ... به منصفه ظهور می‌رسد به‌طوری که در چند صفحه آغازین متن با گفتمانی رو به صعود در محور فشارهای و گستره‌ای مواجهیم. شکل ۲ نشان‌دهنده اوج تنش درونی هم‌زمان با اتفاقات بیرونی در مقدمه

نفته/المصدر است:

شکل ۲: ساختار گفتمان تنشی صعودی در مقدمه *نفثه المصدور*

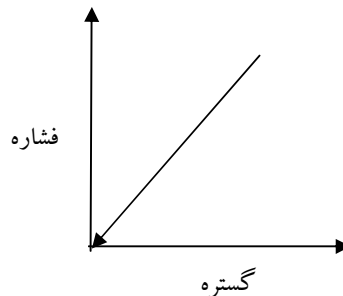
Figure 2: The structure of the ascending tensive discourse in the introduction of *Nafta al-Masdoor*

مقدمه کتاب مخاطب را با طرح‌واره تنشی صعودی (فشار هم‌زمان بر روی محور عاطفی و رشد گستره شناختی) درگیر می‌کند، یعنی از همان ابتدای روایت، راوی با زبانی شورانگیز و حالتی شکوه‌آمیز چنان لب به سخن می‌گشاید و بی‌هیچ مقدمه‌ای زبان به شکایت از روزگار خویش می‌گشاید که اضطراب و هیجان هراس‌آلود خود را به مخاطب انتقال می‌دهد: در این مدت... رئیس را رووس در پای‌کوب افتاده، عظام را عظام لگدکوب‌شده، یمانی در قراب رقاب جای‌گیر آمده، خناجر با خناجر اِلف گرفته، سلامت از میان امت چون زه کمان گوشه‌نشین شده، امن‌وامان چون تیر از دست اهل زمان بیرون رفته ... (همان، ص. ۲). این روند ضرباهنگ تند و طنین شلاق‌وار کلمات مسجع با پیشرفت روایت کاهش می‌یابد؛ به‌طوری که روایت شکلی خطی و خاطره‌وار به‌خود می‌گیرد:

چون از الموت، چنانکه همانا استماع فرموده است، با قزوين اتفاق معاودت افتاد و بمواتات سعادتى که آن روز بود و گویی همان روز وداع فرمود، کارهایی که از حضرت به‌صدد اتمام آن بودم، بر حسب ارادت تمشیت یافت... (همان، ص. ۹).

این قطعه از متن آغاز روند کاهشی تنش و افول گفتمان شوشی (غلیان احساسات) در نگارنده است.

شکل ۳: ساختار گفتمان نزولی در نفثه/المصدر

Figure 3: The structure of a descending discourse in the Nafta al-Masdoor

همان‌گونه که اشاره شد، سیر رو به فزونی تنش و شوش پس از اندکی در نفثه/المصدر رو به کاهش می‌نهد و نگارنده شروع به نوشتن اتفاقاتی می‌کند که بر وی گذشته است و با فروکاست هماهنگ فشاره و گستره با «هم پیوندی مستقیم کاهشی» مواجهیم، اما مقدمه اثر که دارای تنش صعودی است، دامنه فشار عاطفی و گستره‌ای آن به قدری قوی و رو به فزون است که سبب ایجاد پادگفتمان‌هایی در کل متن شده است. به عبارت ساده‌تر می‌توان گفت، اگر چه گفتمان تنش‌ی متن پس از مدتی رو به کاهش دارد، سیر صعودی تنش نیز در مقدمه به حدی ناگهانی و صعودی است که در کل متن – اگرچه با کاهش فشار عاطفی مواجهیم – اما باز هم پادگفتمان‌هایی در حمایت از سوز و گداز و اندوه نویسنده ایجاد کرده است.

۵-۳. پادگفتمان توزیعی در نفثه/المصدر

اگر گفتمان را کلیتی برای تولید معنایی بدانیم، «پادگفتمان به کارگیری ترفندها و شگردهایی از جانب راوی در جهت حمایت، ترمیم، تعدیل، تاییدیه، توجیه و تضمین گفته است» (رضایی، ۱۳۹۶، ص. ۱۳۳). در نفثه/المصدر راوی به دنبال برجسته‌سازی معنا و انتقال دردها و مشقت‌های خویش به مخاطب است، بر همین اساس از پادگفتمان‌هایی در کل متن مدد گرفته است و متن خود را به آن‌ها مسلح کرده است، به طوری که این پادگفتمان‌ها چون چتری

حمایتی سراسر متن را در بر گرفته اند. «پادسازی با استفاده از راه‌های مختلفی صورت می‌گیرد. در نگاهی کلی می‌توان پادها را به دو دسته اصلی پادهای کنشی و پادهای شوشی تقسیم کرد... در گفتمان‌های شوش محور، سوژه بیشتر به دنبال آن است که چگونگی حضور خود را اعلام کند» (همان، صص. ۱۳۷-۱۳۸). حضوری که در *نفته‌المصدر* مشاهده می‌کنیم، از نوع شوشی (عاطفی) است، زیرا متن کتاب انعکاسی از حالات روحی نویسنده براساس تنش‌های بیرونی است و شوشگر، یعنی راوی از راه بروز احساسات و عواطف، هیجانات درونی خود را بروز داده است. وی با کارکرد توزیعی گفتمان و پخش عناصر معنا ساز در فضای گفتمانی، تمام نواحی خود را به عناصری تدافعی مسلح می‌کند و بدین ترتیب، در سراسر متن می‌توان نوعی استغاثه، شکایت و گلایه را مشاهده کرد که به واسطه تعامل دو گفتمان تنشی و شوشی به صورت‌هایی که آورده می‌شود ایجاد شده است:

۵-۳-۱. وضعیت درونی دنباله وضعیت بیرونی

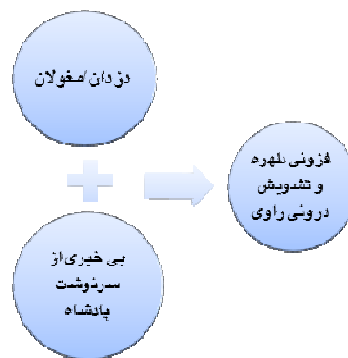
یکی از ارکان گفتمان تنشی وجود دو وضعیت بیرونی و درونی درهم‌تنیده و وابسته است. وضعیت بیرونی، مجموعه اتفاقات و رویدادهایی را در برمی‌گیرد که فضا را بر کنشگر تنگ می‌کند و او را در تشویش و نابسامانی قرار می‌دهد و سبب دلهره، ترس و استرس می‌شود. در *نفته‌المصدر*، راوی در ابتدای روایت از سرنوشت نجم‌الدین (پادشاه) نگران است و نمی‌داند در فتنه مغول به مقصد رسیده یا خیر؟

و تا بیابانک باخبرم که (نجم‌الدین) رسیده است و آنجا از گذر تاتار معوق شده و چون بلا را به حوالی خویش محیط دیده و بعد از آن معلوم نیست، کاش بدانستمی، که حال او به چه رسید و سرنوشت قضاش در آن خطه پای بند گردانید، یا آبشخور مقسومش به خاک زیدر رسانید؟ و بالجمله از مدت مفارقت تا امروز، چهار سال و چیز است که دیده بر راه مانده است و از صادر و وارد ترسان ترسان، پرسیان پرسیان احوال او بوده‌ام... (نسوی، ۱۳۸۱، ص. ۱۰). علاوه بر فشار این بی‌خبری، حمله مغول و تنهایی راوی در بیابان و خطر دزدان نیز بر ترس درونی و فشار بر وی افزوده است:

و اما احوال من بنده بعد از مفارقت او - بدین سخن گوش فرا ده که در آن شگفتی‌هاست - تواتر اخبار تاتار و سرعت اجتیاژ ملاعین بر بلاد و دیار، زمام اختیار چنان از دست ربود و تأخیر و توقف متعذر گشت و با اصحاب خویش، کمابیش سواری بیست، روی به راه آورد.

حرامیان جهت آن حرام ریزه در مکانن عقاب، چون عقاب گرسنه، دهان گشاده و صعالیک بطمع آن خواسته از شاهین پرواز و از شیر زهره فراخواسته... اوقات روز در ساعات شب می‌پرداختم و از شب‌های هلالی در سیر متوالی لیالی بیض می‌شناخت ... (همان، ص. ۱۱، ۱۲).
راوی از ترس‌هایی که از بیرون بر او غالب شده و به دلیل فضای ناایمنی که وجود دارد، مادام در اضطراب به سر می‌برد؛ به طوری که کارهای روز را در شب انجام می‌دهد و شب‌ها به ادامه مسیر خود ادامه می‌دهد.

فضای ناایمن بیرونی که متشکل از مغولان، دزدان و خودفروخته‌های داخلی به مغولان است سبب دلهره و تشویش درونی راوی می‌شود و این فضای درهم‌تنیده تا انتهای روایت به درازا می‌کشد و همچون سایه‌ای در تمام طول متن ادامه می‌یابد. شکل ۴ ترسیم‌کننده درهم‌تنیدگی رویدادها در گفتمان تنشی نفته/المصدور است:

شکل ۴: درهم‌تنیدگی رویدادها در نفته/المصدور

Figure4: The entanglement of events in in the Nafta al-Masdoor

۵-۳-۲. راوی شوشگر در نفته/المصدور

هرچه روایت پیش می‌رود بر سوز گفتار راوی افزوده می‌شود، زیرا به صورت خاطره‌وار کنشگر از تجربه‌های زیستی گذشته خود یاد می‌کند و یاد این خاطرات نیکو در این حالت گرفتاری بر فشار روحی او می‌افزاید، زیرا به بیان منصور ثروت، سخت است برای مردی که روزی ابهت و اعتباری داشته است، در دست عده‌ای راهزن اسیر شود یا آدمی که روزگاری

در سفر به الموت صدها رأس گوسفند برای استفاده خانقاه اختصاصی‌اش در زیدر می‌خواست بخرد، اما به او هدیه شود، خود نیازمند یک وعده غذا شود و شب در بیغوله‌ای بی‌نان و رخت، همراه با بیم و هراس به‌سر برد. به همین سبب است که سوز سخن برآمده از قلم نویسنده تنها نمایشی از هنر نویسندگی نیست و ای‌بسا که قلم در اختیار انگشتان او نیست، بلکه حامل رنج‌های درون و ضمیر مرد فرهیخته و اهل سیاستی است که بر اشتباهات گذشته مویه می‌کند (ثروت، ۱۳۹۱، ص. ۳۶ - ۳۷)؛ نمونه آن را می‌توان در قطعه انتخابی که آورده می‌شود دید، آنجا که در راه خوی هیچ‌کس او را در خانه‌اش راه نمی‌دهد و ضعف و مریضی او را بی‌حال و تکیده می‌کند:

سحرگاهان که نفس سربه‌مهر صبح سرد مهری آغازید، سپیده‌دم سرد به‌تدریج دهن باز کرد، خویشتن به خرابه‌ای انداخته بودم، پیش هر آفریده که حاضر شدم، چون سعادت از پیش فرابrand، به در هر خانه که رفتم، چون کار من فروبسته بود، قصه حال بر هر که خواندم، «کأن لم یسمعها كأن فی اذنیهِ وقرأ»^{۱۱} عاقبت کار از آن خرابه به مصطبه‌ای راضی شدم. ورم در قدم افتاد و ألم، بر سبیل اعتذار، بر پای ایستاد. آتش تب افروخته شد. گوشت و پوست چنان از هر دو پای برآمد، که انگشت‌ها مانند اصابع مذری^{۱۲} برهنه ماند و کف چون پنجه مریمی عاری شد (نسوی، ۱۳۸۱، ص. ۹۲).

ضرباهنگ کلام راوی در متن به‌گونه‌ای است که اندوه و یاس را می‌توان از آن دریافت. شعیری معتقد است: «آهنگ گفتار را می‌توان به‌مثابه یکی از اشکال کمینه‌ای دانست که هدفمند است، یعنی براساس نظم یا برنامه خاصی ظاهر یا ناپدید می‌گردند» (۱۳۹۵، ص. ۱۵۲). موسیقی درونی‌ای که به‌دلیل وجود صنایع بدیع لفظی در متن ایجاد شده است، واژگانی خلق می‌کند که بار افسوس و اندوه آن بسیار زیاد است. علاوه بر این صنایعی چون جناس، واج‌آرایی، تکرار، سجع و تضمین به آیات قرآن بر احساس‌گرایی متن افزوده است و آهنگی هدفمند خلق کرده است.

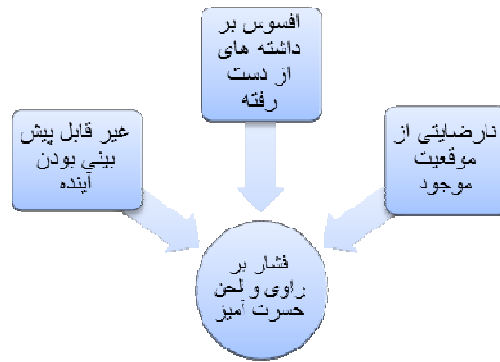
منظور از آهنگ در اینجا چگونگی تجلی روند حرکت در گفتمان است و نمود شرایطی است که براساس آن روند حرکت فرصت بروز می‌یابد. چنین ظهور و غیبتی نشان‌دهنده آن است که آهنگ‌های گفتمانی هدفمند و با برنامه هستند (همان، ص. ۱۵۲).

می‌توان گفت در نفثه/المصدر بنا بر حساسیت‌های راوی در موقعیت‌های مختلف

ضرباهنگی هدفدار و لحنی مختلف بروز می‌کند. در قطعه ذکرشده که از حال خویشتن و روزگار نامساعد گله می‌کند، با تکیه بر جزئی‌نگری، توصیف صحنه و جناس و سجع آهنگی درآورد و حسرت‌آمیز خلق می‌کند. چنین است قطعه‌ای که آورده می‌شود از آغاز کتاب:

در این مدت ... طوفان بلا چنان بالاگرفته که کشتی حیات را گذر بر جداول ممت متعین گشته، بروق غمام بصر ربای «يَكادُ البرقُ يَخطفُ أبصارَهُمْ» ببریق حُسام سَر رُبای متبدل شده، بار سالار ایام چون بار حوادث درهم بسته، تیغ به سر باری در بار نهاده، شمشیر که آبداری وصف لازم او بودی، سرداری پیشه گرفته ... (همان، ص. ۱).

در قطعه‌ای که ذکر شد، «بلا و بالا»، «حیات و ممت»، «بروق و بریق»، «بار، آبدار و سردار» و ... سبب ایجاد کلامی آهنگین و ضرباهنگی کوبشی با لحن افسوس شده است که حسرت نویسنده نسبت به روزگار قبل از این دوران بلاخیز را نشان می‌دهد و فشار عاطفی پیش‌رونده در محور گستره‌ای و عاطفی را به‌دنبال دارد. به‌گونه‌ای که همبستگی عوامل فرا متنی‌ای چند سبب ایجاد فشار بر راوی و لحنی حسرت‌آمیز در متن شده است. شکل ۵ بیانگر کلیت این عوامل و فشار رو به فزونی بر راوی است:

شکل ۵: عوامل بیرونی ایجادکننده فشار بر راوی در نفته/المصدر

Figure 5: External factors that put pressure on the narrator in the Nafta al-Masdoor

۵-۳-۳. تنش در دو جریان، اُبزّه بیرونی و حالات روحی و عاطفی کنشگر یکی دیگر از عوامل ایجاد تنش در نفته/المصدر و تجلی آن در زبان اثر، ایجاد تنش در اُبزّه

بیرونی و توأم با آن ایجاد فشار روحی و تنش عاطفی در مخاطب است. آن‌گونه که از متن کتاب برمی‌آید، ابژه «رسیدن راوی به پادشاه و بازیابی دوستان و جایگاه اولیه» است. راوی در متن از دست نیافتن به این شیء ارزشی شکایت می‌کند و در راه رسیدن به این ابژه با صحنه‌های مختلفی اعم از بی‌احترامی، گرسنگی، تهدید، سرما، بی‌مهری، مریضی و ... مواجه می‌شود و واکنش‌هایی از جمله ترحمی، تنفیری، تمجیدی، حسرتی و ... بروز می‌دهد، یعنی بسته به هر نوع شرایط، عاطفه‌ای خاص از راوی بروز می‌کند. شعیری معتقد است: «حالات عاطفی می‌توانند هر یک دارای صحنه‌ای باشند که در آن شوشگر عاطفی به‌گونه‌ای منحصر به فرد به‌عنوان یکی از عناصر اصلی صحنه ظاهر می‌گردد» (۱۳۹۵، ص. ۱۵۹). در نقشه‌المصدر از ابتدای روایت تا انتها بسته به اتفاقات و رویدادهای مختلف، لحن راوی نیز حالات مختلفی به‌خود می‌گیرد «در این حالت می‌توان ادعا نمود که این صحنه‌ها منبع تولید عواطف و احساسات هستند» (همان‌جا). برای مثال، وقتی راوی، پادشاه را به‌جای اینکه در برابر مغولان شمشیر و سرباز آماده کند، مشغول لهو و لعب می‌بیند، در برابر این صحنه واکنشی حسرت‌آمیز دارد:

۵-۳-۱. عاطفه حسرتی

پادشاه دوازده روز مهلت به موغان که باستعراض جیوش و عساکر و تقیف ذوابل و تحدید بوآتر مشغول بایستی بود، از ابتدای صباح تا انتهای رواج، به صید آهو و خرپط می‌نشست و ضرب نای و بربط غبوق با صبح می‌پیوست، به نغمات خسروانی از نغمات خسروانه متغافل شده و باوتار مَلاهی از اوطار پادشاهی متشاغل گشته، سرو رود درود سلطنت او می‌داد و او غافل ... (نسوی، ۱۳۸۱، ص. ۱۸).

راوی چون این صحنه را می‌دیده، واکنش عاطفی حسرت‌آمیزی از خود بروز می‌دهد که چرا جرئت و جایگاه نصیحت پادشاه را نداشته است: «و چون نصیحت فضیحت‌بار می‌آورد و ملامت به ندامت می‌کشید، به دیده اعتبار در سرآمد کار می‌نگریستم و در باطن به زاری زار بر زوال مُلک می‌گریستم» (همان‌جا). راوی به‌نوعی مجبور است که سکوت کند و فشار حسرتی که در ضلع گستره زبانی (قطعه ذکرشده) بر او غالب شده، تنها در گفتار وی مشاهده می‌شود و نشان از باری سنگین بر وی دارد. تا جایی که در ادامه سوز گفتار حسرت‌آمیزش بیشتر می‌شود:

و می‌گفت: کو آن پادشاه که از سربازی به گوی بازی نپرداختی؟ و از اُبکار عُون، اُبکار و عُون حرب نشناختی؟ شهوات عشق را بر صهوات عتاق برنگزیدی؟ مَهْفَهفات ترک را از مَهْفَهفات هند خوشتر ندیدی؟... بدین صفت همه روز با یوز و باز و همه شب در نشاط و ناز می‌گذرانید و بخت به زبان حال می‌گفت: یا راقِدَ الیلِ مَسرورا بأوْلِهِ إِنَّ الحَوادِثَ قَدْ یَطْرُقُنَ أَسْکاراً^۳ (همان، صص. ۱۹ و ۲۰).

همان‌گونه که مشاهده می‌شود، تنش در ابژه بیرونی (امید راوی به آگاهی پادشاه از اوضاع نامساعد) سبب ایجاد فشار در حالات روحی و روانی راوی شده است و به شکلی حسرت‌آمیز بروز کرده است.

۵-۳-۲. عاطفه منفی تنفیری

یکی دیگر از جلوه‌های فشار عاطفی رو به فزون در دو محور گستره زبانی و عاطفی در *نفثه/المصدر*، تنفر منفی راوی نسبت به کسانی چون جمال علی عراقی، صاحب ناجوانمرد آمد و شرف‌الملک است. نفرت راوی از این افراد با ذکر کلماتی رکیک و ناشایست بیان می‌شود که خود نشان‌دهنده فشار عاطفی منفی به دلیل اقدامات زشت این افراد (گستره زبانی) است. برای مثال، در ابراز تنفر خود نسبت به صاحب ناجوانمرد آمد می‌گوید:

آن صدر که از کون خر برون جست و بر اسب نشست، صاحب‌منصب ناگهان، خواجه نابیوسان، نان مردمان به دبیرستان برده و دوات دیگران به دیوان آورده، هر خباز که دبیرش فرموده، نانش در انبان نهاده... تا از منزلت خری فراتر آمده، در عراق بسی پرده‌دری ورزیده، تا به نهانند کارش بالا گرفته ... تا هنگامه عمل گرم کرده، پدر تا ندانند کیست خود را ابوالجمال نویسد و برادر تا شناسند که کیست، خود را اُخوعلی گوید ... (همان، صص. ۷۵-۷۶).

در ادامه روایت نیز او را با الفاظی چون سفیه، گاو نه به حد کمال و سفله خطاب قرار می‌دهد که نشان تنفر راوی از این شخصیت است و همان‌گونه که مشاهده می‌شود، این خشم در ضلع فشارهای گفتمان تنشی با افزایش گستره زبانی، رو به فزونی و افزایش دارد.

۵-۳-۳. عاطفه ترحم

از دیگر نمودهای عاطفی در ضلع فشارهای *نفثه/المصدر* می‌توان به ترحم و شفقت راوی

نسبت به شخصیت‌هایی چون جلال‌الدین و سلطان ایوبی اشاره کرد. در واقع، می‌توان گفت هیجان عاطفی‌ای که به‌صورت مختلف در متن *نفته‌المصدر* دیده می‌شود، چون از نوع زبان بنیاد (متنی) و نه نمایشی (فیلم و تئاتر) است. بنابراین، برای بررسی هیجان‌های عاطفی راوی این متن (زبان بنیاد) نباید به‌دنبال واکنش‌هایی چون لرزیدن، تکان خوردن، از جا پریدن، بی‌قراری، انقباضات بدنی، مورمور شدن بدن، جیغ زدن و... باشیم، بلکه باید به‌دنبال سرخ‌ها و نشانه‌هایی در متن بگردیم که خود بیانگر اوج هیجان عاطفی راوی در ضلع فشارهای است و این مهم میسر نمی‌شود، الا از طریق واکاوی نشانه‌هایی که در متن (گسترهٔ زبانی) وجود دارد. بر همین اساس، قطعه‌ای که آورده می‌شود ترجمهٔ عاطفی راوی نسبت به جلال‌الدین را نشان می‌دهد:

جلال‌الدین، آفتاب بود که جهان تاریک را روشن کرد، پس به غروب محبوب شد، نی، سحاب بود، که خشک‌سال فتنهٔ زمین را سیراب گردانید. پس بساط درنوردید. شمع مجلس سلطنت بود، برفروخت، پس بسوخت. گل بستان شاهی بود، باز خندید. بخت خفتهٔ اهل اسلام بود، بیدار گشت... مسیح بود. جهان مرده را زنده گردانید... (همان، ص. ۴۷).

این قطعه از متن نشان‌دهندهٔ محبت و ترحم راوی به جلال‌الدین است که با لحنی باوقار و تحسین‌آمیز ادا شده است و چون با متنی زبانی مواجهیم، واکنش‌هایی چون گریه، خنده و حالات چهرهٔ راوی برایشان میسر نیست، ولی آنچه از جای‌جای متن با صبغهٔ ترجمی برمی‌آید نشان می‌دهد که ترحم راوی نیز همانند تنفر و حسرت همواره رو به فزونی و اوج دارد.

۶. نتیجه

نفته‌المصدر به‌دلیل ساختار منحصربه‌فرد و تعامل دو عامل تنش و شوش (عاطفه) دارای گفتمانی منحصربه‌فرد است که گفتمان تنشی آن در پیوند با شوش دارای ضرباهنگ آغازین تندی است، اما این طنین رگباری و هیجان عاطفی متأثر از تنش، در آغاز متن کم کم به آرامش می‌گراید. اگرچه در ابتدای اثر در هر دو محور گستره‌ای و فشارهای شاهد صعودی اوج گیرنده هستیم، این صعود رو به فزونی با شروع روایت راوی از سرگذشت خویش و تاریخ رویدادهایی که بر پادشاه گذشته است (محور گستره‌ای) به تبعیت از آن در محور عاطفی (فشاره‌ای) رو به کاهش می‌نهد؛ به‌طوری که از دیدگاه تنشی، ساختار این اثر را

می‌توان مطابق با الگوی نزولی و در جهت گسست^{۱۴} گفتمانی دانست. فرایند تنش - شوشی این اثر الگویی نظام مند و دقیق است که در آغاز با زبانی سراسر از نشانه‌ها، احساسات و عواطف مخاطبان را برمی‌انگیزد و با تمسک با ایجاد پادگفتمان‌های توزیعی کل متن را مسلح به این ابزارهای عاطفی کرده است؛ به طوری که حس خشم و نفرت از مغولان در سراسر متن وجود دارد و گفتمان با ایجاد چترهای گفتمانی در قالب پادهای توزیعی توانسته است از معنا و ارزش نهفته در خود دفاع کند. در عملیات گفتمانی این اثر می‌توان به عواملی چون سجع‌های سوزناک زبانی، سوژه‌های مورد نظر راوی، خشم و غلیان وی از رویدادهای بیرون و مکمل بودن تنش و شوش اشاره کرد.

۷. پی‌نوشت‌ها

1. Addressee
2. Passion
3. Tension
4. Interactive
5. Performance
6. Extent
7. Narrative
8. Emotion
9. Intensity

۱۰. نگارنده خود از اهالی خراسان رضوی است.

۱۱. نشنید آن را که انکار کر بود.

۱۲. چون داندانه‌های شانه برهنه شد.

۱۳. ای شب‌زنده‌داری که به ابتدای شب خوشحالی می‌کنی، همانا حوادث در سحرگاهان اتفاق می‌افتند.

14. Discontinuity

۸. منابع

- باستانی پاریزی، م. ا. (۱۳۶۹). *مرثیه‌سرایی در ادبیات فارسی ایران*. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- پاکتچی، ا.، شعیری، ح.، و رهنما، ه. (۱۳۹۴). تحلیل فرایندهای گفتمانی در سوره قارعه با

- تکیه بر نشانه‌شناسی تنشی. *جستارهای زبانی*، ۴، ۳۹ - ۶۸.
- ثروت، م. (۱۳۹۱). *در دلدل تحریر نوین نفثه/المصدر*. تهران: علمی.
  - حکیم آذر، محمد. (۱۳۹۴). تحلیل محتوای نفثه المصدر نسوی. پژوهشنامه ادبیات تعلیمی، ۲۷، ۱۴۲-۱۱۵.
  - حمیدی، ج. (۱۳۷۲). *تاریخ‌نگاران*. تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
  - خسروبیگی، ه. (۱۳۸۶). *خاطره‌نگاری‌های شهاب‌الدین نسوی*. زمانه، ۷۳-۶۴.
  - داودی مقدم، ف.، شعیری، ح، قطبی، ف. (۱۳۹۶). نقش یادگفتمان‌ها در تحلیل گفتمانی سوره کُهِف، *زبان‌شناختی قرآن*، ۱، ۱-۱۶.
  - داودی مقدم، ف. (۱۳۹۲). تحلیل نشانه‌معناشناختی شعر آرش کمانگیر و عقاب، تحول کارکرد تقابلی زبان به فرایند تنشی. *جستارهای زبانی*، ۱ (۱۳)، ۱۰۵ - ۱۲۴.
  - زاکری کیش، ا. (۱۳۹۴). تحلیل محتوای غنایی نفثه/المصدر. *پژوهش‌نامه غنایی دانشگاه سیستان و بلوچستان*، ۲۴، ۹۷ - ۱۱۶.
  - رضایی، ر.، مشهدی، م.، شعیری، ح.، و نیک‌بخت، ع. (۱۳۹۶). بررسی و تحلیل کارکرد یادگفتمانی نامه‌های نیما یوشیج. *زبان و ادبیات فارسی*، ۱۲، ۱۳۳ - ۱۵۴.
  - شعیری، ح.ر. (۱۳۸۴). مطالعه فرایند تنشی گفتمان ادبی. *زبان‌های خارجی*، ۲۵، ۱۸۷ - ۲۰۴.
  - شعیری، ح.ر. (۱۳۹۲). *تجزیه و تحلیل نشانه - معناشناسی گفتمان*. تهران: سمت.
  - شعیری، ح.ر. (۱۳۹۵). *نشانه - معناشناسی ادبیات: نظریه و روش تحلیل گفتمان ادبی*. تهران: انتشارات دانشگاه تربیت مدرس.
  - صفا، ذ. (۱۳۶۳). *تاریخ ادبیات در ایران*. تهران: فردوسی.
  - طهماسبی، ف.، و مظفری، س. (۱۳۹۵). سبک‌شناسی نفثه المصدر زیدری نسوی. *فنون ادبی*، ۱ (۱۴)، ۱۷۳-۱۸۸.
  - عباسی، ع.، و یارمند، ه. (۱۳۹۰). عبور از مربع معنایی به مربع تنشی: بررسی نشانه - معناشناختی ماهی سیاه کوچولو. *پژوهش‌های زبان و ادبیات تطبیقی*، ۳، ۱۴۷ - ۱۷۲.
  - کنعانی، ا. (۱۳۹۷). نشانه - معناشناسی نور در اشعار سهراب سپهری. *زبان‌شناسی و گویش‌های خراسان*، ۱۸، ۱-۲۰.

- محبوب، ف. (۱۳۹۵). واکاوی ساختاری و زیباشناختی نفثه‌المصدور. *فنون ادبی*، ۴، ۲۰۷-۲۲۲.
- نسوی، م. (۱۳۸۱). *نفثه‌المصدور*. به تصحیح ا.ح. یزدگردی. تهران: توس.
- نصیری، ر. (۱۳۹۸). تحلیل نشانه‌شناختی گفتمان در سوره نبا براساس الگوی تنشی. *زبان پژوهی*، ۳۰، ۱۴۹-۱۷۷.

References

- Abbasi, A. & Yarmand, H. (2011). The passage from the semiotic square to the tensive square: A semiotic study of the little black fish. *Research in Comparative Language and Literature*, 3, 147-172. [In Persian]
- Bastani Parizi, M. (1990). *Lamentation in Persian Persian Literature*. Tehran: University Publishing Center. [In Persian]
- Davoodi Moghaddam, F. (2013). Semiotic analysis of the poetry "Arash Kamangir and the Eagle", the evolution of the contrastive function of language to the tensive process. *Linguistic Essays*, 1 (13), 105-124. [In Persian]
- Davoodi Moghaddam, F., Shairi, H., & Qutbi, F. (2017). The role of counter-discourses in the discourse analysis of Surah Al-Kahf. *Linguistics of the Qur'an*, 1, 1-16. [In Persian]
- Hakim Azar, M. (2015). Content Analysis of Nafsah Al-Masdoor Neswi. *Journal of Educational Literature*, 27, 142-115. [In Persian]
- Hamidi, J. (1999). *Historians*. Tehran: Shahid Beheshti University Press. [In Persian]
- Kanaani, A. (2018). Semiotics of light in Sohrab Sepehri's poems. *Linguistics and Dialects of Khorasan*, 18, 20-1. [In Persian]
- Khosrow Beigi, H. (2007). Memoirs of Shahabuddin Nesavi. *Time*, 73-64. [In Persian]
- Nasavi, M. (2002). *Nafsah al-Masdoor*. Corrected by A.H Yazdgerdi. Tehran: Toos Publications. [In Persian]

- Nasiri, R. (2019). Semiotic analysis of discourse in Surah An-Naba based on the basis of tensive process of discourse. *Linguistic Research of Al-Zahra University*, 30, 149-177. [In Persian]
- Paktchi, A., Shairi, H., & Rahnama, H. (2015). Analysis of discourse processes in Surah Al-Qara 'based on tensive semiotics. *Linguistic Essays*, 4, 39-68. [In Persian]
- Rezaei, R., Mashhadi, M., Shairi, H., Nikbakht, A. (2017). Investigating and analyzing the anti-discourse function of Nima Yoshij letters. *Persian Language and Literature*, 82, 133-154. [In Persian]
- Safa, Z. (1984). *History of Literature in Iran*. Tehran: Ferdowsi. [In Persian]
- Servat, M. (2012). *Narrative*. Tehran: Scientific. [In Persian]
- Shairi, H.R. (2005). Analyzing the tensive process of literary discourse. *Foreign Languages*, 25, 187-204. [In Persian]
- Shairi, H.R. (2013). *Semiotics of Discourse*. Tehran: SAMT. [In Persian]
- Shairi, H.R. (2016). *Semiotics of Literature: Theory and Method of Literary Discourse Analysis*. Tehran: Tarbiat Modares University Press. [In Persian]
- Tahmasebi, F. & Mozaffari, S. (2015). Stylistics of Nafta Al-Masdoor Zaidari Nesavi, *Literary Techniques*, 1(14), 188-173. [In Persian]
- Tahmasebi, F. & Mozaffari, S. (2015). Stylistics of Nafta Al-Masdoor Zaidari Nesavi. *Literary Techniques*, 1(14), 188-173. [In Persian]
- Unobtrusive, F. (2016). Structural and aesthetic analysis of the narcissus. *Literary Techniques*, 4, 207-222. [In Persian]
- Zakeri Kish, A. (2015). Analysis of lyrical content. *Lyrical Research Journal of Sistan and Baluchestan University*, 24, 97-116. [In Persian].